

ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИДИ ДОГОВОРІВ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

© Марич Х. М., 2015

Досліджено специфіку аграрно-правового договору та проаналізовано види договорів в агропромисловому комплексі України.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, аграрно-правовий договір, договір, сільськогосподарське виробництво.

К. М. Марыч

ПОНЯТИЕ, ОСОБЕННОСТИ И ВИДЫ ДОГОВОРОВ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Исследовано специфіку аграрно-правового договора и проанализированы виды договоров в агропромышленном комплексе.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, аграрно-правовой договор, договор, сельскохозяйственное производство.

Kh. M. Marych

CONCEPT, CHARACTERISTICS AND TYPES OF CONTRACTS IN AGRIBUSINESS

The article studies the specific agro-law contract and analyses types of contracts in agricultural Ukraine.

Key words: agribusiness, agro-law contract, contract, agricultural production.

Постановка проблеми. В Україні в усіх галузях народного господарства, зокрема і в агропромисловому комплексі, формування ринкових відносин відзначається складністю і суперечливістю, в результаті чого виникає безліч проблем, які потребують невідкладного вирішення. Серед найважливіших є створення і впровадження такого механізму правового регулювання господарської діяльності, який забезпечив би фінансово-економічну стабільність як аграрних підприємців зокрема, так і держави загалом. Важливу роль у правовому забезпеченні виконання цих завдань відіграє договір та правове регулювання договірних відносин.

Стан дослідження. Учені досліджували договірні відносини в системі агропромислового комплексу у різних аспектах (Ц. В. Бичкова, Ю. О. Вовк, В. В. Луць, В. К. Попов, В. І. Семчик, Н. І. Титова, Ю. С. Шемшученко, В. З. Ярчук та ін.). Комплексне дослідження здійснював А. М. Статівка. Окремі види договорів досліджували В. М. Корнієнко, Л. В. Лушпаєва, О. П. Радчук та ін.

Ці учені зробили великий внесок у вирішення правових питань договірних відносин у сільському господарстві. До того ж розвиток і зміна суспільних відносин у цій сфері, нові умови господарювання, виникнення нових правових, соціальних, політичних, економічних та інших

чинників, особливо пов'язаних з розвитком ринкових відносин, все це зумовлює необхідність продовження дослідження договірних відносин у системі агропромислового комплексу України.

Мета роботи – визначити специфіку аграрно-правового договору та дослідити систему договорів в агропромисловому комплексі України.

Виклад основних положень. Договір є основною формою регулювання зовнішніх і внутрішніх підприємницьких, зокрема, виробничо-господарських відносин аграрних підприємств як виробників продуктів харчування, сировини та продовольства рослинного і тваринного походження. Іншої правової форми, яка б оптимально виражала інтереси сторін з урахуванням рівня розвитку ринкових економічних відносин, не існує. Договір в агропромисловому комплексі – це природний спосіб оформлення товарно-грошових відносин, притаманних ринковій економіці. Товарно-грошові відносини потребують узгодженого регулювання, яким і є договір, не обтяжений надмірно державним втручанням. При цьому договір виступає правовою формою регулювання економічних відносин усіх без винятку аграрних підприємств. Така правова форма застосовується під час здійснення господарської та іншої діяльності виробників аграрної продукції у відносинах з партнерами [1, с. 95].

Поняття “договору” закріплене у цивільному законодавстві, а саме: у Цивільному кодексі України. Так, згідно з ч. 1. ст. 626, договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [7].

Інколи під поняттям “договір” розуміють саме цивільні правовідносини (зобов'язання), що виникають з договору як юридичного акта, або мають на увазі правовий документ, яким зафіксований факт виникнення договірної зобов'язання з волі його учасників. Як юридичний факт договір належить до правомірних дій, що вчиняються з волі його учасників і спрямовуються на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав або обов'язків. Проте роль договору не обмежується тільки тим, що він впливає на динаміку цивільних правовідносин (породжує, змінює або припиняє їх), а й відповідно до вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості, визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірної зобов'язання. У цьому розумінні договір виступає засобом регулювання поведінки сторін у цивільних правовідносинах. Договору, як юридичному факту, властиві такі ознаки: 1) у ньому виявляється воля не однієї особи (сторони), а двох чи кількох, причому волевиявлення учасників за своїм змістом повинно збігатися і відповідати одне одному; 2) договір – це спільна дія осіб, яка спрямована на досягнення певних цивільно-правових наслідків: набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Ці ознаки характерні насамперед цивільно-правовим договорам [4, с. 15].

Адже цивільно-правові договори, які виступають основною правовою формою економічних відносин у процесі товарного обміну, залишаються провідними в системі договорів в умовах ринку. Для цих договорів є характерними: свобода у межах дозволеного; юридична рівність сторін; необтяженість державно-плановими завданнями і нарядами; свобода сторін у виборі того договору, який оптимально забезпечує реалізацію їх взаємних інтересів; широка ініціатива договірних партнерів у визначенні умов договору, своїх прав і обов'язків за договором тощо. Цивільно-правові договори в умовах розвитку ринкових відносин забезпечують їх суб'єктам юридичну можливість раціонально поєднувати і реалізовувати свої інтереси [6, с. 11].

Ці характеристики цивільно-правових договорів, певною мірою, проявляються і у договірних відносинах за участю сільськогосподарських підприємств, установ, організацій, а саме, як принципи, які мають важливе значення, особливо у зв'язку з формуванням ринкової економіки в аграрному секторі, коли суб'єкти договору одержали юридичну свободу в установленні оптимальних відносин між собою. Наділення аграрних суб'єктів свободою підприємницької діяльності сприяє розвитку існуючих та виникненню нових договірних відносин, зокрема і в агропромисловому комплексі, укріпленню тенденцій розширення сфери застосування договору як основної правової форми обороту сільськогосподарської продукції, виконання робіт і надання

послуг в умовах вільних ринкових відносин. Це, своєю чергою, супроводжується звуженням планово адміністративного впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання в агропромислому комплексі та розширенням договірної свободи. Суб'єкти господарювання можуть самостійно вступати у договірні зобов'язання та обирати партнерів.

Так, сторони в договорі, на основі юридичної рівності, соціально-економічного становища мають право здійснювати свою правосуб'єктність незалежно ні від кого у межах договірної свободи. Самостійність повинна здійснюватися у межах, що визначаються положенням або ж загальним нормативним актом, або ж тим та іншим у сукупності. Юридична самостійність договірних суб'єктів означає усвідомлену дію від імені підприємства відповідної посадової особи щодо укладення договорів з урахуванням інтересів цього підприємства і в межах юридично дозволеного. При цьому важливим є поєднання інтересів договірних суб'єктів та інших осіб, що зумовлює необхідність урахування інтересів кожного суб'єкта за наявності правової та економічної можливості. Оптимальність поєднання інтересів становить вибір найкращих варіантів, які забезпечують реалізацію системи інтересів. Реалізація інтересів у їх оптимальному поєднанні залежить від багатьох чинників об'єктивного і суб'єктивного порядку: ціноутворення на продукцію, проведення робіт, надання послуг, рівня еквівалентності в договорах, природно-кліматичних та інших чинників. Тому суб'єкти договірних відносин як в процесі укладення договорів, так і в період їх виконання, повинні всебічно усвідомлювати взаємні інтереси і робити все для того, щоб ці інтереси оптимально задовольнялися. Задоволенню взаємних інтересів договірних суб'єктів сприяє правильне визначення змісту договору, який включає його умови, права і обов'язки сторін. Сприятливість визначення сторонами змісту договору полягає у тому, щоб договірні партнери з урахуванням взаємних інтересів і специфіки аграрного виробництва, встановили оптимальні (найвигідніші та найсприятливіші) умови договору: об'єкти договору, оптимальність цін, терміни виконання зобов'язань, що приймаються, заходи взаємного співробітництва між сторонами, найдієвіші заходи майнового впливу на сторону, яка допускає випадки неналежного виконання прийнятих зобов'язань, заходи економічною стимулювання сторін для найкращого виконання зобов'язань, які вони беруть на себе. Самостійність договірної свободи особливо проявляється у тому, що сторони самі визначають, які санкції вони можуть застосувати щодо сторони, яка допустила порушення договірних зобов'язань. Сторони мають право не встановлювати санкції, якщо між ними існують нормальні партнерські відносини і вони довіряють одна одній. Такий підхід створює передумови для подальшого функціонування ділових відносин між договірними суб'єктами. Сторони повинні бути зацікавлені у здійсненні взаємних ініціативних дій на усіх стадіях існування договірних відносин. Сприятливість повинна утворюватися самими сторонами без натиску однієї сторони на іншу. При цьому пріоритетність прав і обов'язків договірних суб'єктів, що визначаються самими сторонами, найраціональніше забезпечує реалізацію їх інтересів порівняно з правами і обов'язками, встановленими у правових приписах щодо договірних форм. Пріоритетність прав і обов'язків договірних суб'єктів означає першочерговість урахування прав і обов'язків, установлених самими сторонами під час укладення та виконання договорів, стосовно прав і обов'язків, що визначаються у нормативному порядку для договірних зобов'язань. Ініціатива договірних суб'єктів повинна проявлятися з метою пошуків найкращих варіантів використання відповідних видів договорів, оптимальності визначення їх змісту тощо.

На думку А. Статівки, договір у системі агропромислового комплексу в умовах ринкових відносин являє собою угоду двох і більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну, припинення їх прав і обов'язків, що ґрунтуються на взаємному вільному волевиявленні, як правило, не обтяжених адміністративними актами, або на правових приписах з метою забезпечення ефективного розвитку аграрного виробництва та реалізації взаємних інтересів. Цьому договору притаманні такі ознаки: а) взаємний вільний прояв волі, як правило, не обтяженої адміністративними актами; б) оптимальне забезпечення розвитку аграрного виробництва кожного товаровиробника; в) забезпечення реалізації інтересів сторін за договором; г) визначення договору виражає характер ринкових відносин з участю аграрних товаровиробників. Він виконує функції виявлення потреб договірних суб'єктів, а до того ж певною мірою й потреб держави; забезпечення

створення основи для планування окремих виробництв на державному, регіональному чи колективному рівні [6, с. 10].

Усі ці властивості притаманні договорам у сфері агропромислового комплексу, однак щодо характерних властивостей цих договорів, то вони передусім зумовлені специфікою сільськогосподарського виробництва.

Виробничо-господарська діяльність аграрних суб'єктів – це передбачена чинним законодавством України та установчими документами діяльність з виробництва сільськогосподарської продукції (переважно продукції рослинництва і тваринництва) та з її переробки і реалізації з метою одержання прибутку. Головна особливість виробничих аграрних відносин полягає у тому, що вони ґрунтуються на відповідних природних об'єктах (земля, водні об'єкти тощо), які розвиваються за своїми законами, і певною мірою залежать від природно-кліматичних умов (місцевих природних умов, структури сільськогосподарських угідь, якості ґрунтів тощо). Крім того, виробництво сільськогосподарської продукції пов'язане з живими організмами (рослинництво, тваринництво, штучне запліднення худоби, птиці, штучне відтворення риби у водоймах тощо), що впливає на кінцеві результати діяльності. Отже, сільськогосподарському виробництву притаманні такі особливі ознаки, як: використання землі (земельних ділянок) як основного та незамінного засобу виробництва; органічний зв'язок сільськогосподарського виробничого процесу з природно-кліматичними факторами; високий ступінь нормального виробничого ризику; залежність результатів праці від біологічних, фізіологічних процесів в рослинництві та тваринництві; сезонний характер праці; можливість визначення результатів праці після закінчення виробничого циклу тощо.

Аграрно-правовий договір – це угода двох і більше сторін, яка породжує їх права і обов'язки щодо забезпечення і розвитку виробництва аграрної продукції з метою реалізації взаємних майнових та інших інтересів.

Аграрно-правовому договору притаманні такі характерні ознаки: він у багатьох випадках виступає юридичною формою організації виробничого процесу безпосередньо; права і обов'язки сторін у договорі визначаються специфікою аграрного виробництва; він є правовою формою реалізації взаємних інтересів сторін з урахуванням юридичних, природно-кліматичних, економічних можливостей; він також виступає юридичною формою відносин, які опосередковано забезпечують розвиток аграрного виробництва з використанням досягнень науково-технічного прогресу, товарного обміну, інших аграрно-економічних способів. До того ж аграрне виробництво за своїм змістом багатоаспектно охоплює різні сфери. Тому у ньому використовуються різні договори, які нерідко відрізняються один від одного за правовими ознаками, але усі вони спрямовані на здійснення основної мети – організацію найефективнішого виробництва сільськогосподарської продукції для задоволення внутрішніх потреб і реалізації її на ринку для задоволення інтересів договірних партнерів [6, с.12].

Отже, договір в системі агропромислового комплексу – це домовленість двох або більше сторін, спрямованих на набуття, зміну чи припинення їх прав і обов'язків щодо забезпечення розвитку і обслуговування аграрного виробництва з метою підвищення його ефективності і реалізації взаємних інтересів сторін.

Для аграрно-правових договорів характерні такі основні ознаки: волевиявлення та спільна дія двох чи кількох осіб, спрямовані на набуття, зміну або припинення прав та обов'язків; ці права і обов'язки сторін у договорі визначаються специфікою сільськогосподарського виробництва.

Систематизація договорів в агропромисловому комплексі здійснюється за різними критеріями: цільовою спрямованістю (метою), юридичною природою, способом створення предмета зобов'язання, юридичною можливістю реалізації інтересів договірних партнерів тощо.

Загальна класифікація включає дві групи договорів: цивільно-правові та аграрно-правові договори. Цивільно-правові договори – це договори між суб'єктами у сфері аграрного виробництва, які регулюються цивільним правом. В умовах ринку підвищується роль і значення власне цивільно-правових договорів, тому не виключається можливість їх використання у системі агропромислового комплексу. До таких договорів можна зарахувати: договір купівлі-продажу, договір позики тощо.

Визначаючи умови цих договорів у момент їх укладення, важливо враховувати специфіку аграрного виробництва.

Аграрно-правові договори – це договори, в яких істотно відображена специфіка сільськогосподарського виробництва (договори аграрно-хімічного обслуговування, меліоративного обслуговування тощо).

Крім того, виділяють змішані та комплексні договори. Поняття змішаного договору закріплене в ч. 2 ст. 628 Цивільного кодексу України: сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів – це змішаний договір. До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору [7]. Тобто змішані договори – це договори, в яких поєднуються елементи різних договорів у межах однієї галузі права, комплексні – об'єднують елементи різногалузевих договорів.

Практична корисність комплексних і змішаних договорів полягає у тому, що їх укладення звільняє сторони від укладення договорів точно за галузевою ознакою. Комплексний та змішаний договори – це договори родового типу, які синтезують елементи різних договорів, об'єднаних єдиною виробничо-господарською метою. Змішаний договір виникає як наслідок сполучення елементів різних договорів у межах однієї галузі права. Комплексні ж договори є підставою для виникнення двох і більше зобов'язань багатогалузевого характеру, об'єднаних єдиною виробничо-господарською метою. З точки зору інтересів, такі договори виступають правовою формою реалізації кількох інтересів договірних партнерів, наприклад, інтерес може виражатися у виробництві товарної аграрної продукції з метою її реалізації покупцю, однак інтерес може проявлятися і у тимчасовому її зберіганні у продавця. Так, у межах аграрного права може виникнути змішаний договір, в якому можуть бути об'єднані елементи виробництва сільськогосподарської продукції та тимчасового зберігання за державним контрактом [6, с. 14].

Також, відповідно до ст. 626 Цивільного кодексу України, договори поділяють на односторонні та двосторонні (за розподілом прав та обов'язків між сторонами). Договір є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе зобов'язання перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони. Договір є двостороннім, якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору. Багатосторонні договори укладаються більш як двома сторонами [7].

Беручи за основу класифікації правовий наслідок (мету) договорів, В. В. Луць виділяє такі групи договорів, які застосовуються у підприємницькій діяльності: 1) договори про передачу майна у власність, повне господарське відання або оперативне управління (купівля-продаж, поставка, контракція, постачання енергетичних ресурсів тощо); 2) договори про передачу майна у тимчасове користування (лізинг, оренда, прокат тощо); 3) договори про виконання робіт (підрядні договори на виконання проектних робіт тощо); 4) договори про надання послуг (транспортні договори, договори зберігання, кредитний договір, страхування ризиків тощо); 5) договори про передачу результатів інтелектуальної діяльності (ліцензійні договори, договори на передачу науково-технічної продукції тощо); 6) договори про сумісну діяльність (установчий договір, угоди про науково-технічне співробітництво) [4, с. 39–40].

Н. І. Клейн основним критерієм класифікації договорів на товарні і організаційні називає зміст договору: здійснення підготовки і самого акта товарного обміну або лише сама організаційна діяльність. При цьому автор вказує, що організаційний договір рідко зустрічається у чистому вигляді [5, с. 86].

Цікавою є позиція М. Брагінського, який запропонував класифікувати договори за суб'єктами і способом виконання на три групи: оперативні договори (договори з особистим виконанням); організаційно-виконавчі договори, тобто такі, в яких контрагенти зобов'язуються організувати виконання своїх обов'язків третіми особами; організаційно-договірні, тобто спрямовані на організацію укладення договорів третіми особами [5, с. 87].

Залежно від характеру переміщення матеріальних благ, що оговорюються договірним зобов'язанням, М. Д. Єгоров виділив такі групи зобов'язань: зобов'язання з реалізації майна, зобов'язання з надання майна у користування, зобов'язання з виконання робіт, зобов'язання з перевезень, зобов'язання з надання послуг, зобов'язання з розрахунків і кредитування, зобов'язання зі страхування, зобов'язання з сумісної діяльності, змішані зобов'язання [3, с. 420]. Однак ця систематизація договірних зобов'язань є дещо непослідовною, оскільки зобов'язання, що виникають з перевезень, страхування, розрахунків і кредитування, теж переважно пов'язані з наданням послуг.

Існує класифікація, яка основні види договорів в агропромисловому комплексі поділяє на два підвиди: аграрно-договірні зобов'язання та банківсько-кредитні зобов'язання. При цьому до аграрно-договірних належать: договори щодо науково-дослідницьких розробок, договори щодо агрохімічного обслуговування, договори щодо ремонтно-технічного обслуговування, договір на виконання зрошувальних робіт, договір на виконання осушувальних робіт, договір про придбання та вирощування племінної худоби. До банківсько-кредитних належать договори щодо матеріально-технічного забезпечення, договори про транспортне перевезення сільськогосподарської продукції, договори щодо реалізації сільськогосподарської продукції, договори з переробними підприємствами, договори страхування майна сільськогосподарських підприємств [2, с. 534].

Договірні зобов'язання, притаманні сільському господарству, можна поділити на такі види: з реалізації продукції, вирощеної аграрними товаровиробниками; з матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств; з фінансово-кредитного забезпечення господарської діяльності аграрних товаровиробників; з впровадження наукових розробок у сільськогосподарське виробництво; з енергетичного забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції; з проведення зрошувальних робіт з метою підвищення родючості земельних угідь; з рекламування продукції аграрних товаровиробників; з підготовки і підвищення кваліфікації фахівців сільськогосподарського виробництва тощо [1, с. 95–96].

За критерієм цільового спрямування договори в агропромисловому комплексі поділяються на: 1) договори, метою яких є створення в процесі виробничого співробітництва певного сільськогосподарського продукту, будь-яких товарів, істотна зміна об'єкта аграрного виробництва; 2) договори, метою яких є реалізація виробленої продукції (товарів) і придбання матеріально-технічних засобів для забезпечення функціонування основного аграрного виробництва; 3) договори, метою яких є надання різних послуг, що сприяють нормальному здійсненню аграрного виробництва. При цьому кожна група договорів поділяється на відповідні підвиди з урахуванням забезпечення оптимальної реалізації інтересів договірних суб'єктів. Під ціллю в договорах А. Статівка розуміє свідомо передбачуваний і бажаний результат, на досягнення якого спрямована практична діяльність договірних суб'єктів для реалізації ними своїх інтересів. Об'єктивною передумовою цілей і дій договірних суб'єктів виступають їхні інтереси. Оскільки інтереси договірних партнерів є різними, то їхні цілі та дії в процесі виконання договорів характеризуються різноманітністю [6, с. 13].

Щодо системи договорів за критерієм забезпечення правової можливості реалізації договірними партнерами інтересів. Державні інтереси у цих випадках, як правило, не зачіпаються (договори підяду, майнового найму, обміну, комісії сільськогосподарської продукції тощо). Існує велика кількість договорів, які виступають правовою формою реалізації тільки інтересів сторін. Однак держава тут зацікавлена в додержанні правопорядку під час здійснення названих правочинів. Практичне значення класифікації договорів у плані забезпечення поєднання реалізації системи інтересів договірних та інших суб'єктів полягає у тому, що вони мають можливість під час встановлення взаємостосунків обрати найприйнятнішу для них договірну форму, яка б оптимально забезпечувала реалізацію їхніх інтересів.

Усі ці класифікації, маючи в своїй основі різні критерії, заслуговують на увагу. На нашу думку, найоптимальнішою є класифікація за сукупністю критеріїв (економічним змістом та юридичними ознаками), згідно з якою можна виділити такі основні групи договорів у сфері агропромислового комплексу:

- договори щодо реалізації сільськогосподарської продукції (контрактація, купівля-продаж тощо);
- договори про передачу майна у користування (лізинг, оренда тощо);
- договори про виконання робіт (підрядні договори), особливо виробничо-технічного обслуговування (з ремонтних робіт, із здійснення технічного обслуговування) аграрних суб'єктів;
- договори про надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам (кредитний договір, транспортні договори, страхування ризиків, зберігання тощо);
- договори про спільну діяльність, засновницькі договори.

Висновки. Отже, договірні відносини сільськогосподарських підприємств, організацій, установ якнайповніше регулюються за допомогою норм Конституції України, норм аграрного законодавства України, а також норм, які є в актах інших галузей національного законодавства України, в тій їх частині, де вони регулюють договірні, аграрні та аграрно-договірні відносини.

Договір в системі агропромислового комплексу – це домовленість двох або більше сторін, спрямованих на набуття, зміну чи припинення їхніх прав і обов'язків щодо забезпечення розвитку і обслуговування аграрного виробництва з метою підвищення його ефективності і реалізації взаємних інтересів сторін. Для аграрно-правових договорів характерні такі основні ознаки: волевиявлення та спільна дія двох чи кількох осіб, спрямовані на набуття, зміну або припинення прав та обов'язків; ці права і обов'язки сторін у договорі визначаються специфікою сільськогосподарського виробництва.

При цьому загальні ознаки (принципи) є спільними з іншими, зокрема цивільно-правовими договорами, проте основою відмінності є своєрідність аграрного виробництва, безпосередньо пов'язаного з природно-кліматичними умовами, а також з живими організмами. Особливості сільськогосподарських виробничих відносин зумовлюють специфічні ознаки договорів у сфері агропромислового комплексу. А саме тих договорів, які безпосередньо або опосередковано забезпечують виробництво сільськогосподарської продукції.

1. Аграрне право України : підруч. / під ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. – Х. : Право, 2003. – 240 с. 2. Аграрне право України : підруч. / під ред. В. З. Янчука. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 720 с. 3. Гражданское право : учеб. / под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. – СПб., 1996. – 506 с. 4. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності / В. В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 120 с. 5. Поліводський О. А. Організація договірних зобов'язань в АПК / О. А. Поліводський // Право України. – 1999. – № 5. – С. 85 – 88. 6. Статівка А. М. Договори в системі агропромислового комплексу України в умовах ринкових відносин : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.06 “Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право” / А. М. Статівка. – Х. : Національна юридична академія ім. Я. Мудрого, 1998. – 32 с. 7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40 – 44. – Ст. 356.